

Ders 5

Кыргыз тилинде мамиле түрлөрү 2 (Кыргызcada çatı türleri 2)

Өздүк мамиле
(Dönüşlü çatı)

(-Ын) - (-In)

Bu çatı altındaki fiiller eylemin öznenin kendisine yönelik yapıldığını gösterirler, bir başka deyişle, burada nesne öznenin kendisidir. Кыргызcada dönüşlü çatı olarak kullanılan fiiller sınırlıdır. Bu durum, insanın kendine yönelik yapılacak eylemlerin sınırlı olduğundan kaynaklanır. Bu nedenle diğer çatı fiillerine nazaran Кыргызcada Dönüşlü çatı fiillerinin fazla gelişmediği sanılmaktadır¹.

Кыргызcada Dönüşlü fiiller yapım özelliklerine göre aşağıdaki gibi türlere ayrılır.

1) Cümlede öznesi nesne olarak geçen eylemler.

Алым эрте туруп жуунду, таранды, тамактанды.
Alım erken kalkıp, yıkandı, tarandı, kahvaltısını yaptı.

Дамира жасанып-түсөнүп алып киного кетти.
Damira süslendi-püslendi ve sinemaya gitti.

Жибек кечеде абдан жарашыктуу кийиниптир, бриллиант сөйкөсүн да тагыныптыр.
Cibek gecede çok güzel giyinmiş, pırlanta küpelerini de takmış.

2. Başka bir nesneye yönelik, fakat öznenin menfaati için yapılan eylemler.

Атам атын токунуу, азыгын алып ишке кетти.
Babam atını eğerleyip, azıgını alıp işe gitti.

Керим катасын кечеришин апасынан өтүндү.
Kerim annesinden hatasını bağışlamasını rica etti.

Жамал сабакка даярданып отурат.
Camal derslerine hazırlanıyor.

3. Bazen Dönüşlü çatı ekini almış fiiller Edilgen çatı anlamında kullanılır. Aslında onlar, Edilgen çatı eklerinin bazı ses özellikleri nedeniyle Dönüşlü çatıya benzemiş şekilleridir². Bu gibi durumlarda Кыргызca ile Türkçedeki örnekler bazen benzeşir, bazen de farklı olur.

Президент кызматына экинчи мөөнөткө шайланды.
Cumhurbaşkanı görevine ikinci kez seçildi.

Жапар бүгүн кызматынан алыныптыр.
Capar bugün görevinden alınmış.

Көнүгүүлөр

1. Aşağıdaki Кыргыз atasözlerini Türkçeye çeviriniz. Cümlede Dönüşlü çatının işleyişini inceleyiniz.

Ойлонбой сүйлөгөн онтобой ооруйт.

Түшүнсөң түшүнөрсүн, түшүнбөсөң башкасынын башын чиритерсиң.

¹ Кыргыз адабий тилин грамматикасы. Frunze: İlim,1980, s.353-356.

² Bu konu için bkz. s.83-84.

.....
Баатыр жоодо мактанат, коркок үйдө мактанат.
.....

Байга жагынам деп кедей жалгыз эчкисинен ажыраптыр.
.....

Кылычты ар ким байланат,
Чабарына келгенде кандай киши шайланат.
.....

Кыңыр иш кырк жылдан кийин да билинет.
.....

Таз арданса, бөрк алат.
.....

Туюк (этилген)³мамиле (Edilgen çatı)

(-Ыл) - (-И)

Nesnenin dışardan yapılan bir eyleme maruz kaldığını gösterir. Bu anlam fiil köküne edilgen çatı eki -Ыл getirilerek yapılır. Özne belirtiliyorsa *тарабынан* (tarafından) kelimesiyle verilir. Çoğu zaman da belirtilmez.

Чогулуш мектеп жетекчилери тарабынан өткөрүлдү.
Toplantı okul idaresi tarafından yapıldı.

Ураандар жазылды, желектер даярдалды.
Pankartlar yazıldı, bayraklar hazırlandı.

Кечки тамак саат жетиде берилди.
Akşam yemeği saat yedide verildi.

Отоо чөптөр жүлүндү, ордуна гүлдөр эгилди.
Эски жаман тамдардын ордуна заңгыраган көп кабаттуу үйлөр салынды. Салонго кооз гүлдөр алынса, оркестр чакырылса, тойдун көркү чыкмак.

Benzer durum Edilgen çatı eki eklenecek fiilin gövdesi *-ЛА* yapım eki ile türetildiğinde de ortaya çıkar. (M. пик.)

тазала - тазаланды (тазалалды деңил)
бөлө - бөлөндү (бөлөлдү деңил)
жала - жаланды (жалалды деңил)
сыла - сыланды (сылалды деңил)
камчыла - камчыланды (камчылалды деңил)

Туристтер кала турган бөлмө тазалаңды.
Кыздын өмүрүн кыйган көркоолор он жылга жазалаңды.
Тагай кабарды угар замат атын камчылаңып, токтоосуз жөнөп кетти.
Бишкектин азыркы сулуулугун айтпа, айлана түркүн түскө бөлөңгөн кези.

³ Türkçenin *Edilgen* terimi bu çatının anlamını Kırgızcanın mevcut *Туюк* (Belirsiz) *мамиле* terimine göre daha net ifade ediyor. *Этилген* terimi, buraya ileride önerilmesi, uygun bulunması halinde değerlendirilmesi amacıyla konulmuştur.

Türkçede mantıksal özne belli ise, edilgen çatı -CA eki ile yapılır. Kırgızcada ise bu fonksyonda olan bir ek yoktur. Bu durumda anlam, mantıksal özne insan ise *тарабынан*, nesne ise *менен* edatı ile ifade edilir.

Verilen kayıplar taraflarca da doğrulandı.
Жоготуулар эки жак тарабынан да ырасталды.

Teröristlerce katledilen kişilerin kimlikleri belli oldu.
Террористтер тарабынан өлтүрүлгөн кишилердин аты-жөнү белгилүү болду.

Көнүгүүлөр

1. Аşağıdaki eylemlerin kimler tarafından yapıldığını belirtiniz.

Гүлдөр.....отургузулду.
Иштер..... бүткөрүлдү.
Спутник..... учурулду.
Проект..... бүткөрүлдү.
Келишимге.....кол коюлду.

2. Metni Kırgızcaya çeviriniz ve Edilgen çatının iki dilde işleyişini anlatınız.

Ankara'nın başkent olması

27 Aralık 1919'da Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gelmesi ile, bu şehir Millî Mücadele'nin karargâhı olmuştu. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılmasıyla yeni Türk devletinin temelleri atıldı. Kurtuluş Savaşı buradan yönetildi. Böylece Ankara, fiilen başkent durumuna geldi. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilâf Devletleri'nin askerleri İstanbul'dan çekildiler. İstanbul'un işgalden kurtulması ile yeni devletin başkentinin neresi olacağı tartışılmaya başladı. Bazı kişiler İstanbul'un başkent yapılmasını istiyorlardı. Ancak meclisin Ankara'da açılması, buraya fiilen hükümet merkezi olma niteliği kazandırmıştı. Ayrıca Ankara, Türkiye'nin merkezinde, askerî ve coğrafi özellikleriyle başkent olabilecek konumdaydı.

Аркылуу (эттирген)⁴ мамиле (Ettirgen çatı)

(-ДЫр, -т) - (-ДИр, -т)

Ettirgen çatı, özel ekleri vasıtasıyla geçişli fiillerden yapılır. Bu fiiller, eylemin biri tarafından başkasına yaptırıldığını gösterir. Burada iki subje (yapan) vardır: biri tasarlayan, düşünen, ikincisi gerçekleştiren. Eylem gramer öznesi tarafından değil mantıksal özne tarafından yerine getirilir.

(Мен) Катты балага жаздырдым.
(Ben) Mektubu çocuğa yazdırdım.

(Мен) Чачымы (чачтарачка) кестирдим.
(Ben) Saçımı (küaföre) kestirdim.

Дирижёр концертти (оркестрге) убагында баитатты.
Şef konseri (orkestraya) vaktinde başlattı.

⁴ Türkçenin *Ettirgen* terimi bu çatının anlamını Kırgızcanın mevcut *Аркылуу* (*Vasita*) *мамиле* terimine göre daha net ifade etmektedir. *Эттирген* terimi, buraya ileride önerilmesi, uygun bulunursa değerlendirilmesi amacıyla konulmuştur.

Kөнүгүүлөр

1. Aşağıda verilen fiillerin çatı anlamlarına göre cümleler kurunuz.

макулдаш-.....
жазыл-
ойгон-
тааныл-
айтгыр-
желөн-
сурал-
сүйлөш-.....

2. Yalın çatı fiillerini Ettirgen çatıya çeviriniz ve onlarla cümle kurunuz.

жаса-	оку-	тааны-
алып бар-	тарт-	чене-
сура-	төшө-	тиле-
ат-	чакыр-	даярда-

3. Fiilleri Yalın çatıdan Dönüslü çatıya çeviriniz ve onlarla cümle kurunuz.

кий-	сүйкө-	сүй-
текшер-	так-	кара-
көр-	сеп-	жап-
боё-	жуу-	тут-

Kaynaklar

Abduldayev E., Azırkı kırgız tili. Bişkek, 1998.

Asanaliev Ü., Lobnor tilinin grammatikalık kıskaçа оçerki, Frunze,1964.

Bartold V.V., Kırgızı.- Soçineniya. M.,1963, T.2, Çast I., s.509-510.

Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıki. Moskova ,1960.

Batmanov İ.A., Kratkoye vvedeniye v izuçeniye kirgizskogo yazıka. Frunze, 1947.

Batmanov İ.A., Sovremenniy kirgizskiy yazık. Frunze,1963.

Baytur A., Kırgız tarihının leksiyaları. Bişkek,1992.

Biçurin N.Y. Sobraniya soçineniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena. T.I, M.-L.,1950.

Cumakunova,G. (2002).“Kırgız Türkçesi”. Türkler Ansiklopedisi.Ankara:Yeni Türkiye Yay. Cilt 19, s.596-606.

Cumakunova, G. (2005). Türkçe-Kırgızca Sözlük. Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.-1000s.

Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. (Türkçeden Kırgızcaya). Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.

Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.

Cumakunova, G.(2001). Engin Köseoğlu: Tonton Ene. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1-88.

Cumakunova, G.(2003). Veli Aba. Ankara: Diyanet İşl.Başk. Yay.1-136.

Cusupakmatov L.,Otnoşeniye kirgizskogo yazıka k sibirskim tyurkskim yazıkam. Frunze,1983.

Çorotegin T.K., Moldokasimov K.S., Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarıhı. Bışkek,2000.

Direnkova N.P., Grammatika řorskogo yazıka. Moskva,1979.

Grammatika hakasskogo yazıka. Moskva, 1975.

Hu Zhen-Hua, Guy İmart, Fu-Yü Girgis : A tentative descryption of the Easternmost turkic language. Univ. Of Calif. at Santa Barbara.

İshakov F.G., Palmbah A.A. Grammatika tuvinskogo yazıka. Moskva,1961.

Karayev O., Vostoçniye avtorı o kırgızah. Bışkek,1994.

Kırgız adabiy tilinin grammatikası. Frunze, 1980.

Malov S.E. Drevniye i noviye tyurkskiye yazıki.-İzvestiya AN SSSR, T.XI, Vıp.2., Moskva,1952.

Malov S.E., Lobnorskiy yazık, Frunze,1956.

Malov S.E., Yazık celtih uygurov: Slovar, grammatika. Alma-Ata,1957.

Malov S.E., Yeniseyskaya pismennost tyurkov: Tekstı i perevodı.M.-L., 1952.

Oruzbayeva B.O., Kirgizskiy yazık.- Yazıki mira: Tyurkskiye yazıki.- Bışkek,1997,s.286-289.

Tınıstanov K.,Kırgız tili. T.I-II, İstambul,1998.

Teniřev E.R., Drevniy kirgizskiy yazık, Bışkek,1997.

Teniřev E.R., O dialektah uygurskogo yazıka Sinszyana.- Tyurkologıçeskiye issledovaniya. M.-L.,1963.

Teniřev E.R., O yazıke kırgızov uyezda Fuüy (KNR).- Voprosı yazıkoznaniya,1966, No 7, s.88-95.

Teniřev E.R., Stroy sarı-uygurskogo yazıka. M.,1976.

Tekin T., Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi.- Erdem Dergisi.C.5,sayı 13,1990. S.141-168.

Yunusaliyev B.M.,Kırgız dialektologiyası, Frunze,1971.

Yunusaliyev B.M., Problema formirovaniya obşenarodnogo kirgizskogo yazıka.- Voprosı yazıkoznaniya,1955, N 2, s.30-41.